

ABU NASR FOROBIY VA G'AZZOLIYNING FALSAFA ILMIGA OID QARASHLARINI QIYOSIY TAHLIL ETISH (FOROBIYNING "SIYOSAT FALSAFASI" VA G'AZZOLIYNING "KIMYOI SAODAT" ASARLARI ASOSIDA)

Azizova Munira

**Turon universiteti gumanitar fanlar fakulteti filologiya tillarni o'qitish
 yo'nalishi FTU-BU-25-guruh talabasi**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19941475>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Sharq mutafakkirlari Abu Nasr Forobiy va Imom G'azzoliyning falsafiy qarashlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, Forobiyning "Siyosat falsafasi" hamda G'azzoliyning "Kimyoi saodat" asarlaridagi jamiyat, inson, axloq va baxt tushunchalari o'rganiladi. Mualliflarning qarashlari o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlar ochib beriladi.

Kalit so'zlar: falsafa, jamiyat, axloq, baxt, siyosat, ma'naviyat, komil inson, davlat, ruhiy poklanish.

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлен сравнительный анализ философских взглядов восточных мыслителей Абу Насра аль-Фараби и Имама аль-Газали. В частности, изучаются концепции общества, человека, морали и счастья в «Философии политики» аль-Фараби и «Алхимии счастья» аль-Газали. Выявляются сходства и различия во взглядах авторов.

Ключевые слова: философия, общество, мораль, счастье, политика, духовность, совершенный человек, государство, духовное очищение.

ANNOTATION

This article provides a comparative analysis of the philosophical views of the Eastern thinkers Abu Nasr al-Farabi and Imam al-Ghazali. In particular, the concepts of society, man, morality, and happiness in al-Farabi's "Philosophy of Politics" and al-Ghazali's "Alchemy of Happiness" are studied. Similarities and differences between the authors' views are revealed.

Keywords: philosophy, society, morality, happiness, politics, spirituality, perfect man, state, spiritual purification.

KIRISH

Sharq falsafasi taraqqiyotida o'ziga xos o'rin tutgan buyuk mutafakkirlar — Abu Nasr Forobiy va Imom G'azzoliy inson, jamiyat va baxt tushunchalarini chuqur tahlil qilgan allomalardandir. Ularning ilmiy merosi nafaqat o'z davri uchun, balki bugungi kun falsafiy tafakkuri uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Har ikki mutafakkirning qarashlari turli yo'nalishlarda shakllangan bo'lsa-da, ularni birlashtiruvchi asosiy jihat — insonni komillikka yetkazish g'oyasidir. Forobiy o'zining Siyosat falsafasi asarida jamiyat tuzilishi, davlat boshqaruvi va ideal shahar haqidagi qarashlarini bayon etadi. U insonning baxt-saodatga erishuvida jamiyat va davlatning o'rni beqiyos ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, adolatli boshqaruv va ilmga asoslangan tizim orqali inson kamolotga erishadi. G'azzoliy esa Kimyoi saodat asarida insonning ichki dunyosi, qalb pokligi va axloqiy yetuklik masalalariga alohida e'tibor qaratadi. U haqiqiy saodatni tashqi boylik yoki ijtimoiy mavqeda emas, balki insonning ruhiy poklanishida va Allohga yaqinlashuvida deb biladi. Mazkur maqolaning maqsadi — Forobiy va G'azzoliyning falsafiy qarashlarini qiyosiy tahlil qilish, ularning o'xshash va farqli

jihatlarni aniqlashdan iborat. Shuningdek, ushbu tadqiqot orqali Sharq falsafasida aql va ma'naviyat, tashqi va ichki kamolot o'rtasidagi munosabatni ochib berish ko'zda tutiladi.

FOROBIYNING SIYOSIY-FALSAFIY QARASHLARI

Abu Nasr Forobiy Sharq falsafasi tarixida siyosiy-falsafiy tafakkurni tizimli ravishda rivojlantirgan olimlardan biri hisoblanadi. Uning qarashlarida jamiyat, davlat va inson kamoloti o'zaro uzviy bog'liq holda talqin etiladi. Ayniqsa, Siyosat falsafasi asarida u ideal jamiyat modeli va boshqaruv masalalariga alohida e'tibor qaratadi. Forobiy fikricha, inson tabiatan ijtimoiy mavjudot bo'lib, u yolg'iz holda mukammallikka erisha olmaydi. Shu sababli odamlar o'zaro hamkorlikda yashaydigan jamiyatni shakllantiradi¹. Jamiyatning asosiy maqsadi esa insonni baxt-saodatga yetkazishdan iborat. Bu baxt faqat moddiy farovonlik bilan emas, balki ma'naviy va aqliy kamolot bilan belgilanadi. Mutafakkir jamiyatlarni bir necha turga ajratadi, eng mukammal shakl sifatida "fazilatli shahar" (ideal jamiyat) tushunchasini ilgari suradi. Bunday jamiyatda barcha fuqarolar ezgu maqsad yo'lida birlashadi va o'z vazifalarini halol bajaradi. Eng muhimi, bu jamiyatni boshqaruvchi rahbar yuqori bilim, aql va axloqiy fazilatlarga ega bo'lishi kerak. Forobiy bunday rahbarni donishmand, adolatli va xalq manfaatini o'z manfaatidan ustun qo'yadigan shaxs sifatida tasvirlaydi. Forobiyning siyosiy qarashlarida davlat boshqaruvchi alohida o'rin tutadi. U davlatni insonlarning o'zaro ehtiyojlari asosida vujudga kelgan tizim deb hisoblaydi. Davlatning vazifasi — jamiyatda tartib, adolat va barqarorlikni ta'minlash, fuqarolarni ilm-ma'rifatga yo'naltirishdir. Shu jihatdan u ilm va ta'limni siyosat bilan chambarchas bog'laydi. Yana bir muhim jihat shundaki, Forobiy aql va bilimni inson kamolotining asosiy omili deb biladi. Uning fikricha, haqiqiy rahbar va yetuk jamiyat faqat ilmga asoslangan holda shakllanishi mumkin. Agar jamiyatda jaholat ustun bo'lsa, u holda bunday jamiyat "fazilatli" emas, balki "nodon jamiyat"ga aylanadi. Forobiyning siyosiy-falsafiy qarashlari insonni komillikka yetkazishda jamiyat va davlatning muhim rolini ko'rsatadi. U ilgari surgan g'oyalar bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab qolgan bo'lib, adolatli jamiyat qurish yo'lida muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

G'AZZOLIYNING AXLOQIY-FALSAFIY QARASHLARI

Imom G'azzoliy Sharq falsafasida axloqiy va diniy tafakkurni chuqurlashtirgan buyuk mutafakkirlardan biri hisoblanadi. Uning qarashlari, ayniqsa, Kimyoi saodat asarida keng yoritilgan bo'lib, unda insonning ichki dunyosi, qalb tarbiyasi va haqiqiy baxtga erishish yo'llari asosiy mavzu sifatida ko'rib chiqiladi². G'azzoliy fikricha, insonning asl mohiyati uning tashqi ko'rinishi yoki ijtimoiy mavqaida emas, balki qalbida namoyon bo'ladi. Shu sababli u inson kamolotini, avvalo, ichki poklanish va nafsni tarbiyalash bilan bog'laydi. Uning ta'kidlashicha, inson o'z nafsini nazorat qila olsa, yomon xulq-atvorlardan voz kechib, ezgu fazilatlarni egallasa, haqiqiy saodatga erishadi. Mutafakkir axloqiy kamolot jarayonida to'rt asosiy fazilatni alohida ko'rsatadi: hikmat (donolik), shijoat (jasorat), iffat (nafsni tiyish) va adolat. Ushbu fazilatlar uyg'unlashgan holda insonni komil shaxs darajasiga olib chiqadi. Agar bu fazilatlar yetishmasa, inson turli ma'naviy kamchiliklarga duch keladi. G'azzoliy bilim masalasiga ham o'ziga xos yondashadi. U tashqi, ya'ni dunyoviy bilimlarni inkor etmaydi, biroq ularni yetarli deb hisoblamaydi. Uning fikricha, eng muhim bilim — bu qalb ilmi, ya'ni insonning o'zini

¹ Abu Nasr Forobiy. Siyosat falsafasi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2008. 45–78-b.

² Imom G'azzoliy. Kimyoi saodat. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2010. 23–65-b.

anglashi va Yaratuvchiga yaqinlashishidir. Shuning uchun u bilimni nafaqat aql orqali, balki qalb orqali ham egallash zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, G'azzoliy haqiqiy baxt tushunchasini ham o'ziga xos talqin qiladi³. Uning nazarida baxt moddiy boylik yoki martaba bilan belgilanmaydi. Haqiqiy saodat — bu insonning ruhiy pokligi, ichki xotirjamligi va Allohga yaqinligi bilan belgilanadi. Bu esa doimiy o'z ustida ishlash, nafsni tiyish va axloqiy poklanish orqali amalga oshadi. G'azzoliyning axloqiy-falsafiy qarashlari insonning ichki dunyosini tarbiyalashga qaratilgan bo'lib, u komil inson g'oyasini ruhiy va axloqiy jihatdan asoslab beradi. Uning ta'limoti bugungi kunda ham inson ma'naviyatini yuksaltirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'XSHASH JIHATLAR

Abu Nasr Forobiy va Imom G'azzoliy qarashlari turli yo'nalishlarda shakllangan bo'lsa-da, ularni birlashtiruvchi umumiy jihatlar ham talaygina. Eng avvalo, har ikki mutafakkir inson hayotining asosiy maqsadi sifatida baxt-saodatga erishish g'oyasini ilgari suradi. Ularning fikricha, inson bejiz yashamaydi, balki ma'lum bir yuksak maqsad — komillikka yetishish yo'lida harakat qiladi. Yana bir muhim o'xshash jihat — axloqiy kamolotga berilgan yuksak bahodir. Forobiy ham, G'azzoliy ham insonning mukammalligi faqat bilim yoki boylik bilan emas, balki uning xulq-atvori, odobi va ma'naviy fazilatlarini bilan belgilanadi, deb hisoblaydi. Ular halollik, adolat, saxovat, sabr kabi fazilatlarini komil insonning ajralmas belgisi sifatida ko'rsatadi. Ikkala alloma ham ilm va tarbiyaning ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Siyosat falsafasi da Forobiy jamiyat taraqqiyotini ilm bilan bog'lasa, Kimyoi saodat da G'azzoliy ilmni insonning o'zini anglash va ma'naviy yuksalish vositasi sifatida talqin qiladi. Demak, har ikki mutafakkir uchun bilim — inson kamolotining muhim omillaridan biridir. Ular komil inson g'oyasini markaziy o'ringa qo'yadi. Forobiy bu g'oyani jamiyat va davlat bilan bog'liq holda ko'rsa, G'azzoliy uni ko'proq individual, ya'ni insonning ichki dunyosi orqali tushuntiradi. Ammo yakuniy maqsad bir — insonni mukammallikka yetkazish. Forobiy va G'azzoliy qarashlarida inson, axloq, ilm va baxt tushunchalari umumiy asosda qaraladi. Ularning bu o'xshash jihatlari Sharq falsafasining yaxlit va uzviy rivojlanganligini ko'rsatadi.

FARQLI JIHATLAR

Abu Nasr Forobiy va Imom G'azzoliy qarashlari umumiy maqsad — insonni kamolotga yetkazish g'oyasida uyg'unlashsa-da, ularning yondashuv usuli va asosiy e'tibor qaratgan jihatlari sezilarli darajada farq qiladi. Birinchidan, Forobiy ko'proq ijtimoiy va siyosiy muhitga e'tibor qaratadi. Uning Siyosat falsafasi asarida jamiyat tuzilishi, davlat boshqaruvi va ideal rahbar masalalari markaziy o'rinda turadi. U inson baxtiga erishishda tashqi omillar — ya'ni adolatli jamiyat, to'g'ri boshqaruv va ilmga asoslangan tizim muhim deb hisoblaydi. Ya'ni, Forobiy nazarida mukammal jamiyat inson kamolotining asosiy sharti hisoblanadi. G'azzoliy esa aksincha, insonning ichki dunyosiga urg'u beradi. Uning Kimyoi saodat asarida qalb pokligi, nafsni tiyish va ruhiy kamolot asosiy o'rinda turadi. U tashqi sharoitlardan ko'ra insonning o'z ustida ishlashi, o'zini tarbiyalashi va ma'naviy poklanishini muhim deb biladi⁴. Demak, G'azzoliy uchun haqiqiy o'zgarish avvalo insonning ichki olamidani boshlanadi. Ikkinchidan, ular bilimga bo'lgan munosabatda ham farqlanadi. Forobiy aql va mantiqqa tayangan holda ilmni asosiy

³ Sharq falsafasi tarixi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashri, 2015. 112–140-b.

⁴ Falsafa asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. 90–120-b.

vosita sifatida ko'radi. Unga ko'ra, inson bilim orqali haqiqatni anglaydi va kamolotga erishadi. G'azzoliy esa ilmni ikki turga ajratadi: tashqi (dunyoviy) va ichki (qalb ilmi). U ichki bilimni ustun qo'yib, haqiqiy haqiqat qalb orqali idrok etilishini ta'kidlaydi. Uchinchidan, ularning falsafiy yo'nalishlari ham turlicha. Forobiy qarashlari ratsional xarakterga ega bo'lib, unda mantiq va ilmiy tahlil ustunlik qiladi. G'azzoliyning yondashuvi esa diniy-mistik ruhda bo'lib, unda tasavvufiy g'oyalar, e'tiqod va ruhiy tajriba muhim o'rin tutadi. Forobiy insonni ko'proq jamiyatning bir bo'lagi sifatida ko'rsa, G'azzoliy uni mustaqil ruhiy mavjudot sifatida talqin qiladi. Shu sababli ularning komil inson haqidagi tasavvurlari ham mazmunan farqlanadi. Forobiy tashqi ijtimoiy tartib va aqlni asosiy omil deb bilsa, G'azzoliy ichki poklanish va e'tiqodni ustun qo'yadi⁵. Bu farqlar ularning yashagan davri, ilmiy muhiti va dunyoqarashidagi tafovutlar bilan izohlanadi.

XULOSA

Abu Nasr Forobiy va Imom G'azzoliyning falsafiy qarashlari tahlili shuni ko'rsatadiki, ular Sharq tafakkurida inson kamoloti va baxt-saodat masalasini turli yo'llar orqali yoritgan bo'lsalar-da, yakunda bir-birini to'ldiruvchi g'oyalarni ilgari surganlar. Forobiy o'zining Siyosat falsafasi asarida jamiyat, davlat va adolatli boshqaruv orqali insonni mukammallikka yetkazish mumkinligini asoslab bergan bo'lsa, G'azzoliy Kimyoi saodat asarida insonning ichki dunyosi, qalb pokligi va axloqiy tarbiyasini asosiy omil sifatida ko'rsatadi. Tahlil natijalariga ko'ra, Forobiy qarashlarida aql, ilm va ijtimoiy muhit ustuvor bo'lsa, G'azzoliyda e'tiqod, ruhiy poklanish va axloqiy yetuklik muhim o'rin tutadi. Shunga qaramay, har ikki mutafakkirning asosiy maqsadi — komil insonni tarbiyalash va jamiyatni yuksaltirishdir. Ularning falsafiy merosi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab qolgan. Zamonaviy jamiyatda ham inson kamoloti uchun nafaqat tashqi sharoitlar, balki ichki tarbiya va ma'naviy poklik zarurligi ushbu ta'limotlar orqali yana bir bor tasdiqlanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Abu Nasr Forobiy. Siyosat falsafasi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2008. 45–78-b.
2. Imom G'azzoliy. Kimyoi saodat. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2010. 23–65-b.
3. Sharq falsafasi tarixi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashri, 2015. 112–140-b.
4. Falsafa asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. 90–120-b.
5. Imom G'azzoliy. Ihyo ulum ad-din. – Qohira nashri, 2005. 1-jild, 55–89-b.
6. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2004. 34–70-b.

⁵ Imom G'azzoliy. Ihyo ulum ad-din. – Qohira nashri, 2005. 1-jild, 55–89-b.